

Eylem – Eyleyen İlişkisi Bağlamında Nesne Kavramı

Erdal Kaçar, Adana

Öz

Almanca dilbilgisinde tümcenin temel ögeleri genellikle eylem temel alınarak yapılır. Türkçe dilbilgisi için bu durum sözde kalmaktadır. Çünkü ögeler genellikle eylemin birleşim değeri göz önünde bulundurulmadan, o anda tümcede rastlantısal olarak bulunan ögeler olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, nitel araştırma yöntemiyle internetten ve basılı dokümanlardan elde edilen verilerin yorumlanmasıyla oluşan bu makalede, birleşim değeri çerçevesinde değerlendirme yapılmış olup eylemin gerektirdiği ögeler buna göre ele alınmalıdır.

Diğer bir sorun da, Almanca dilbilgisi bağlamında üzerinde genel anlamda uzlaşılan, ancak Türkçede tartışmalı olan nesne terimi ve kavramıdır. Dolayısıyla bu çalışmada genel anlamda nesne kavramından yola çıkılarak sonilgeçli nesne kavramına gelinecektir. Amaç, Türkçe – Almanca nesne türlerini karşılaştırmak değil, Türk dili bağlamında “nesne”nin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için Almancadan da örnekler vermektir.

Nesne teriminin Türkçede Akkusativobjekt ile sınırlı tutulmasının yanlış olduğu ve çıkma durumu nesnesi, bulunma durumu nesnesi, sonilgeçli nesne gibi terimlerin dilbilgisel bir gerçek olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda Türkçede eyleyen (Aktant) olarak sonilgeçli nesne (Postpositionalobjekt) gerektiren eylemler olduğu saptanmıştır.

Anahtar sözcükler: Türkçe dilbilgisi, Almanca dilbilgisi, bağımsal dilbilgisi, nesne, tümleç, eyleyen.

Abstract

The Notion of Object in the Context of Verb-Action

The basic units of a sentence in German language grammar are generally based on verbs. This statement is no-account for Turkish Language Grammar; because the units are usually considered as elements existing in a sentence randomly without taking into account the combination value of a verb (Valence). However, in this paper, an assessment takes place in combination value framework and the items required by the verb are handled accordingly.

Another case is about the term and the concept of object (objective) on which there is an agreement in German, but a disagreement in Turkish. So, in this study, first the concept of object in a general sense, secondly, the post positional object has been handled. The purpose is not to compare the Turkish and German languages in terms of the types of the objects, but to give some German examples in order to make the concept of object in Turkish context more understandable.

We suggest it wrong that this term is limited to accusative object in Turkish language and the terms such as ablative object, locative object, comitative object and postpositional object are grammatical facts. In this context, we have specified there are verbs as actions requiring propositional object in Turkish language.

Keywords: German Language Grammar, Turkish Language Grammar, Valence Grammar, Object, Complement, Verb.

1. Giriş

Almanca dilbilgisi kitaplarında tümcenin temel öğeleri genellikle eylem temel alınarak yapılır. Nesne² (Objekt) eylemde anlatılan işin / oluşun / konunun ilişkili olduğu kişi, eşya ya da kavramları gösteren sözdizimsel işlevlerdir (bkz. Bußmann 2008: 283). Bußmann gibi bazı dilbilimsel kaynaklarda rastlansa da, Almanca eğitsel dilbilgisi kitaplarında düz ve dolaylı tümleş ayrımı yapıldığına pek rastlanmaz (Balcı 2013: 1). Batı dillerinde „Objekt“ / „nesne“ deyince sadece belirtili nesne (yükleme durumu) diye adlandırılan „Akkusativobjekt“ değil, eylem ile eyleyen ilişkisine giren Dativobjekt (Barış hilft „seinem Freund“), „Genitivobjekt“ (Die Pflegerin nimmt sich „des Kindes“ an) ve „Präpositionalobjekt“, de (Er bürgte „für mich“) anlaşılır. Hatta farklı bir terminoloji kullanan ve „Objekt“ teriminden kaçınan birleşimsel (bağımsal) dilbilgisi (Dependenzgrammatik, Valenzgrammatik) kuramı, bazı eylemlerle kullanılan yalnız adları da (Er bleibt „Bauarbeiter“ / O, „inşaat işçisi“ kalacak) durum eki almış diğer adlarla (Er hilft „dem Bauarbeiter“ / O, „inşaat işçisine“ yardım ediyor) aynı statüye sokar.³

Oysa çalışmada üzerinde yoğunlaşılacak Türkçeye ilgili yapılan çalışmalarda tümceyi oluşturan temel öğelerle ilgili betimlemeler genellikle ya eylemle ilişkilendirilmeden ya da yanlış ilişkilendirilerek yapılmaktadır. Örneğin tümce öğeleri konusunu ele alan Gürsoy-Naskali (içinde: Mehmedoğlu 2006: 8) *“Cümleyi ele aldığımızda, yüklem cümlelerin temeli sayılmakta ve yüklem dışındaki unsurlar da yüklemle olan ilişki, yani yüklemle yönelik bir fonksiyon çerçevesinde tanımlanmaktadır”* derken, yüklem ile diğer arasındaki ilişkiden ne anlaşıldığı belirtilmemiştir. Tümcenin öğelerini “zorunlu” ve “yardımcı” diye niteleyen Karahan (2014: 13) eylem ile eylemin zorunlu kıldığı öğeler arasında bir bağ kurarsa da, “kızmak, korkmak, dans etmek” ile kullanılması gereken adları “-A/-Dan/-IA ekli yer tamlayıcısı” olarak nitelemektedir. Mehmedoğlu’nun (2006: 101) *“Cümlede kullanılan ve herhangi bir soruya cevap olan kelime veya kelime grubuna cümle öğeleri denir”* ifadesi aslında Gürsoy-Naskali’nin fikrine açıklık getirmekte ve bu tanımla eylem ile eyleyenleri arasında yanlış bir ilişki oluşturulmaktadır. Örneğin “Aynur schnitt das Brot mit dem kleinen Messer” ya da “Aynur ekmeği küçük bıçakla kesti” tümcelerinde eylemle olan birleşim değeri ilişkisi açısından “mit dem kleinen Messer” ve “küçük bıçakla” eyleyen, yani eylemin gerektirdiği öğeler (Aktant, Ergänzung, Argument) değildir. Bu nedenle tümceyi oluşturan öğeleri belli bir kuram bağlamında eylemle ilişkilendirmek gerekmektedir. Keza nesne kavramına daha geniş bir perspektiften bakarak

- Kocam mektubu bana okudu.
- O, kalem ile yazıyordu.
- Başkan öğrencileri iyi tanır.
- Ben kumaşı senin için aldım.

² “Nesne” geleneksel dilbilgisinin, “eyleyen” ise bağımsal dilbilgisinin terimi olmasına karşın, bu metinde terim tartışmasına girmeden ikisi kabaca eylemle olan ilişkileri açısından eşdeğer anlamda kullanılmaktadır.

³ Bak. Helbig&Schenkel (1983:259)’daki “werden” örneği. Belki bu yüzden „Objekt“ terimi yerine „Aktant/Ergänzung“ terimi tercih edilir. Bu tür eyleyenler aslında yüklemli (Prädikativ) bir özelliğe sahiptirler (bkz. Helbig&Buscha 2013: 52).

örneklerindeki “mektubu, bana, kalem ile, öğrencileri, kumaşı” ve “senin için” öğelerini nesne olarak adlandıran Mehmedoğlu'nun (2006: 28) yaklaşımı çok belirsizdir. Bu konunun üzerinde önemle durulması gerektiğini belirten Sev (2002: 247),

Mevcut gramer kitaplarına baktığımızda fiil tamlayıcı ilişkisini esas alan tek sınıflandırmanın geçişli fiil - geçişsiz fiil sınıflandırması olduğunu görürüz. Dolayısıyla tamlayıcıyla ne anlatılmak istendiği, hangi hâldeki isimlerin tamlayıcı olarak kabul edilmesi gerektiği de belirsizdir

diyerek sorunun büyüklüğüne işaret etmektedir. Eylemle ilişki kurulmadan tümce öğelerinin yaygın olarak düz tümleş – dolaylı tümleş⁴ olarak sınıflandırılması sorunun başka bir boyutunu göstermektedir ve bunun ne kadar tartışmalı olduğunu çeşitli makalelerden anlamak mümkündür (bkz. Balcı 2013). Akın'dan (2007: 216) yaptığımız ve Türkolojideki hakim anlayışı genel hatlarıyla gösteren

Cümlede temel öğeler özne ve yüklemidir. Tümleşler ise yardımcı öğelerdir. Yardımcı öğeler, yüklemdeki anlamı çeşitli yönlerden belirginleştirerek ve sınırlayarak anlatılmak istenenin tam olarak ifade edilmesini sağlayan, fakat bazen cümlede bulunması cümle kuruluşu açısından zorunlu olmayan öğelerdir. Tümleşler dört çeşittir: Nesne, dolaylı tümleş, zarf tümleş ve edat tümleş. (Akın 2007: 216)

alıntı, bu konudaki karmaşayı göstermenin yanı sıra, dikkat çekmek istenen ve burada irdelenen sorunu da içermektedir. Geleneksel dilbilgisi görüşünü yansıtan yukarıdaki “Cümlede temel öğeler özne ve yüklemidir” ifadesi zaten başlı başına sorundur; nitekim bağlam dışı düşündüğümüz “çocuk benziyor” bu tanıma göre özne ve yüklem denen iki öğeyi de içermesine karşın anlam açısından eksiktir, dolayısıyla tümce sayılmaz.

Nesne, dolaylı tümleş, zarf tümleş ve edat tümleş denen öğelerin tümce kuruluşu açısından zorunlu öğeler olarak değerlendirilmemesi görüşü, “hangi ölçüte göre zorunlu değil?” sorusunu akla getirmektedir. Yukarıdaki örneği dolaylı tümleş ekleyerek (Çocuk babasına benziyor) anlamlı duruma getirdiğimizde bu yaklaşımın yanlışlığını hemen görürüz.

Bu çalışmanın asıl amacı tümleş kavramını tartışmak değil, Türkçedeki eylemlerin gerektirdiği, başka bir ifadeyle yönettiği ad durumlarını ve dolayısıyla nesne türlerini belirlemektir. Konunun açıklık kazanması için “nesne” kavramına biraz daha açıklık getirmek gerekir. Bußmann'dan (2008: 488) anlaşıldığı üzere nesne, birçok sözdizimsel işlev için kullanılan bir üst kavramdır ve eylemin ilgili olduğu kişiyi, işi, oluşu veya durumu gösterir. Nesnelerin sayısı ve türü dillere göre farklı olabilir ve eylemin “birleşim değeri” (Valenz) tarafından belirlenir.

2. Nesnelerin / eyleyenlerin sayısı ve tümleyenler⁵

Nesnelerin sayısını ve türünü eylemin birleşim değeri belirlediğine göre, bu kavrama biraz açıklık getirelim. Birleşim değeri, eylemin özünde var olan, yani eylemin

⁴ Bu karşıtlık Fransız dili etkisinde kalınarak Türkçeye uyarlanmıştır. Fransızcadaki bu biçimsel ayrıma göre eyleme ilgeçsiz bağlanan nesnelere düz tümleş, ilgeçle bağlananlara da dolaylı tümleş denmektedir (Bak. Glück 2010: 472). Oysa Türkçe dilbilgisi kitaplarında yalnız yükleme nesnesi alanlar düz, diğerleri dolaylı tümleş olarak nitelenmektedir. Fransızcada dolaylı tümleş olarak değerlendirilen ilgeçli tümleşlerin sözü bile edilmemektedir. Zaten çalışmamızın asıl konusunu bu oluşturmaktadır.

⁵ Eyleyen sayısı ile eylemin çatısı arasındaki sıkı ilişki için Balcı (2012) önerilir.

gerektirdiği eyleyen (Aktant) / öge, eylemin anlamlı bir tümce oluşturmak için çevresinde yarattığı boşluk demektir (Balcı 2009: 56). Bu boşluklar nesnelere / eyleyenlerle doldurulunca anlamlı bir tümce oluşur. Böylece nesne kavramı altında geleneksel dilbilgisinden farklı bir şey anlaşıldığı görülmektedir. Buna göre nesne sadece yükleme / belirtme durumundaki (Ali “köpeği” vurdu) “köpeği” vb. değil, “köpeğe” (Ali “köpeğe” vurdu) de nesnedir. Bunun tersine, eylemin birleşim değerinde (özünde) yer almayan (Ali, “havladığı için sopayla köpeğe” vurdu) tümcesindeki “havladığı için”_ve “sopayla” gibi ögeler, ifade edilmek istenen şeye göre anlamda bir bozukluk / eksiklik olmadan tümceden atılabildikleri için anlamsal açıdan belirteç olan⁶ “tümleyen”lerdir (freie Angabe)⁷; kuramsal açıdan sayıları sınırsızdır. Oysa eylemin birleşim değerini oluşturan eyleyen/nesne (Alm. Aktant/Ergänzung/Objekt) sayısı sınırlıdır. Örneğin Almancada birleşim değeri sıfır (regnen), bir (platzen), iki (gehen, schreiben, helfen) veya üç eyleyen (geben) olan eylemler vardır. Türkçede ise birleşim değeri bir, iki ya da üç olan eylemler söz konusudur; örnek vermek gerekirse: “Lastik patladı” tümcesinde “patlamak”ın birleşim değeri bir, “Çocuk senden korktu” tümcesinde iki, “Hasan annesine çiçek verdi” tümcesinde üçtür. “Patladı” tek başına tümce değildir (Balcı 2006: 1-2).⁸

Demek ki ad durumları ya da ismin hâlleri (örn. Lokativ) ile eylemlerin nesnelere (örn. Lokativobjekt) aynı şeyler değildir. Nitekim Türkçede ad durumu olarak ilgi durumu (Genitiv) vardır, fakat ilgi durumunda bir ad/nesne (Genitivobjekt) gerektiren eylem yoktur.⁹ Nesne/Objekt/eyleyen dediğimiz öge doğrudan eylemin istediği ögedir. Nesne görevindeki ad, eylemin dilbilgisel özelliğine göre bir duruma girer, bir hâl alır.

3. Türkçede eylemler ne tür nesnelere / eyleyenlerle birleşebilir?

“Düz tümleş - dolaylı tümleş” ayrımını gereksizleştiren bu yaklaşımımızdan anlaşıldığı üzere Türkçede aşağıdaki nesne türlerini gerektiren eylemler vardır:

- Nesnesiz eylemler: Kurt kocadı.¹⁰
- Yalın nesne: Hep “çocuk” kaldı yüreğim / Büyükada'da tüm sokaklar “at pisliği” kokuyor / 1937’de ailesi Fransa’ya “sürgün” gitti.¹¹
- Yükleme nesnesi (YN): Sultan Sofrası'nda, “oruk”, “mumbar” ve “katıklı ekmek” yedik / Bir Bulgar genç kızının kendisine ikram ettiği “ekmeği” yedi¹²
- Yönelme nesnesi (YÖN):¹³ “faytona” binip “evlere” baktık.¹⁴

⁶ Ancak belirteçlerin dilbilgisel görünüşleri farklı olabilir. Zaten Türkçedeki terim ve kavram karmaşasının bir nedeni de budur. Dilsel bir öge incelenirken anlam boyutu ile dilbilgisi boyutu sürekli karıştırılmaktadır.

⁷ “Eyleyen-tümleyen” terimleri Vardar (1988)’e dayanmaktadır.

⁸ Türkçede öznenin bazı koşullarda (anılmış olma ya da önceden bilinme) gizli olması bu gerçeği değiştirmez. Bu durumlar “edimsel birleşim değeri”nin konusudur.

⁹ Bu yüzdendir ki Almanca öğrenenler, “bedürfen, sich annehmen” gibi eylemlerin “Genitivobjekt” ile kullanmada ve kavramakta güçlük çekmektedir.

¹⁰ Zengin’in (2009) sözlüğünden anlaşılan odur ki Türkçede en çok nesnesiz eylem vardır (toplam 583).

¹¹ Örneklerin çoğu başta <http://gui.tscorpus.com>’dan olmak üzere internet kaynaklarından elde edilmiştir. Bazı örnekler ise yazarın dil mantığına ve makalenin amacına göre oluşturulmuştur.

¹² Zengin’in (2009) sözlüğünde yükleme nesnesi alan 369 eylem vardır.

¹³ Zengin’de (2009) yönelme nesnesi alan 82 eylem vardır.

- Bulunma nesnesi (BN): Mektuplar yıllardır üniversitenin “arşivinde” duruyordu.¹⁵
- Çıkma nesnesi (ÇN): Taraflar yorum yapmaktan çekindi.¹⁶
- Birliktelik nesnesi (BİN): Türk-İş Başkanlar Kurulu, dün Cumhurbaşkanı “Ahmet Necdet Sezer’le” görüştü.
- İlgeçli nesne (İN): Cavallo , “Horst Koehler ile” görüştü.

4. Birden fazla nesneyi isteyen eylemler

Birçok Türkçe eylem aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere, aynı anda birden fazla nesne / eyleyen gerektirebilir:

- Yükleme nesnesi + yalın nesne: Biz onu başkan yaptık /Biz “Cumhur’u” “adam” sanmıştık / YÖK “Filiz’i” “dekan” atadı (tayin etti).
“Atamak” ve “tayin etmek” eylemleri de ilginçtir. Çünkü yalın nesne yerine yönelme nesnesi “dekanlığa” ya da “dekan olarak” kullanmak mümkündür.
- Yükleme nesnesi + ilgeçli nesne: YÖK “dekanlık için” “Filiz’i” belirledi.
- Yükleme nesnesi + yönelme nesnesi: Efe “evini” “öğrenciye” kiraladı.¹⁷
- Yükleme nesnesi + birliktelik nesnesi: Köylüler “ürünlerini” “öğrencilerle” üleşti / bölüştü.
- Yükleme nesnesi + çıkma nesnesi: “Kitabı” “Batman’dan” istettim.
- Birliktelik nesnesi + bulunma nesnesi: Çocuklar “arkadaşlarıyla” “tiyatronun önünde” bekleşti.¹⁸
- Birliktelik nesnesi + ilgeçli nesne: “Komşumuzla” “bir adacık için” savaşalım mı? / Suna “ödevden dolayı” “arkadaşlarıyla” didişi / sürtüştü / çekişti. / Rüveyda “kitabı için” “bizimle” dövüştü.
- İlgeçli nesne + ilgeçli nesne: “Komşumuza karşı” “bir adacık için” savaşalım mı?

¹⁴ “Faytona binip *ev baktık*” gibi tümcelerdeki “ev” yalındır, çünkü “bakmak” eylemi “araştırmak, göz gezdirmek” anlamında kullanılmıştır. Birçok eylem farklı bir nesne türüyle kullanılabilir.

¹⁵ Bulunma nesnesi alan diğer eylemler: sabahlamak, konaklamak, durmak, bulunmak, dolaşmak, eğleşmek, direktmek, gecelemek, oturmak, muvaffak olmak, başarılı olmak, ısrar etmek, kalmak.

¹⁶ Çıkma nesnesi ile kullanılan başka eylemler: kaçmak, çıkmak, korkmak, utanmak, kaçınmak, yakınmak, alınmak, arınmak, gocunmak, kopmak, uzaklaşmak, sızmak, geçmek, titremek, ürkmek, gelmek, anlamak, düşmek, aksetmek, hazzetmek, bezmek, inmek, hoşlanmak, iğrenmek, kurtulmak, kaynaklanmak, vazgeçmek, ölç almak; ölmek, umutlanmak, ayrılmak, sıkılmak, korunmak, şüphelenmek, sözetmek.

¹⁷ YN+YÖN alan diğer eylemler: vadetmek, ödetmek, kasdetmek, heceletmek, yineletmek, enseletmek, kaşeletmek, besteletmek, çerçeveletmek, iletmek, yeniletmek, çiviletmek, nakletmek, ekletmek, dipçikletmek, sürükletmek, yükletmek, elletmek, belletmek, engelletmek, parselletmek, lehimletmek, dinletmek, bütünletmek, çemberletmek, ezberletmek, hançerletmek, eyerletmek, zehirletmek, kirlenmek, körletmek, mühürletmek, besletmek, süsletmek, fişletmek, paketletmek, etiketletmek, işaretletmek, poşetletmek, gözetletmek, kilitletme, ciltletmek, törpületmek, ütületmek, izletmek, gizletmek, temizletmek, galvanizletmek, gözletmek, düzletmek, döşetmek, benimsetmek, özümsetmek, vazetmek, bezetmek, nefyetmek, yöneltmek, benzetmek, hasretmek, devretmek, göstertmek, geçirtmek, içirtmek, dedirtmek, sildirtmek, emdirtmek, indirtmek, ezdirtmek, eğirtmek, sürtmek, göçürtmek, emzirtmek, çevirtmek, pişirtmek, belirtmek, şişirtmek, getirtmek, diktirtmek, öldürtmek, götürmek, düşündürmek, gördürtmek, dövdürtmek, süpürtmek, sürütmek.

¹⁸ çelişmek, kesişmek

- İlgeçli nesne + yönelme nesnesi: Daha önce “fark etmediği için” “kendine” kızdı.
- Sibel Tüzün'e “bu söyleşisinden ötürü” (İN) çok teşekkür ediyoruz.
- Uluç, “ekran kirliliğine” (YÖN) isyan etti / Bu ithamlarla karşı karşıya “kaldığımdan dolayı” (İN) isyan ediyorum / Millet [...] “haksızlığa karşı” (İN) isyan etti.

5. “İlgeçli nesne” kavramı

İşte bu çalışma bağlamında en çok vurgulanmak istenen şey, buraya kadar birçok örnekte söz konusu edilen “ilgeçli nesne” kavramıdır.¹⁹ Türkçe dilbilgisinin ana kaynaklarına bakıldığında, eylemle ilişkisi bakımından hiçbir adın, ad öbeğinin ya da ögenin ilgeçli nesne vb. şekilde adlandırılmadığı saptanmıştır. Ergin (Yıl: 373)

[...] her harekette nesne isteme, her fiilde isim isteme hassası vardır [...] Nesne fiilin tesir ettiği unsurdur ve akkuzatif hâlinde bulunur. Zarf fiilin şartlarını gösteren unsurdur ve çekimsizdir. Yer tamlayıcısı ise fiilin yerini ve istikametini gösteren unsurdur ve datif, lokatif veya ablatif hâlinde bulunur.

diyerek karmaşık gelenekçi bir anlayış sergilemekte, eylemin ilgeçli nesne vb. bir eyleyen alabileceğini imâ bile etmemektedir. Karahan’ın (2014: 25) nesne hakkındaki görüşleri de M. Ergin’le örtüşmektedir.

“Fiillerin çatısı” başlığı altında konuya değinen Ediskun (1985: 219-220) geçişli eylemleri nesne alan eylemler, geçişsizleri ise “-e/-de/-den” durumundaki bir sözcükle kullanılan eylemler biçiminde açıklayarak yüzeysel bir anlayış ortaya koymaktadır.

Nesnenin (Akkusativobjekt’in) varlığını kabul eden eyleme geçişli, diğerlerine geçişsiz diyen Kahraman’ın (1986: 118-125) verdiği örneklerden anlaşılmaktadır ki, tümcenin yardımcı öğelerinden zarf tümleci olarak değerlendirilen ilgeçli adlar eylemle ilişkilendirilmemekte, eylemin eyleyeni olarak görülmemektedir. Başka bir kitabındaysa Kahraman (1996: 360) geçişsiz eylemler bağlamında yalnız “-e/-de/-den/-le” eklerinden biriyle kurulmuş tamlayıcılardan söz ederek eylemlerle ilgeçler arasında bağ kurmamıştır. Atabay/Kutluk/Özel’in (1983: 220) bakış açısı da, Korkmaz’ın (2007: 79, 157) nesne ve ilgeçli öbeklerle ilgili görüşü de bundan farklı değildir.²⁰

Nesnenin yükleme göre durum değiştirmesini ‘istem’ diye adlandıran Banguoğlu (2015: 528) “kime halli” nesneden söz etmektedir. Yalnızca Vardar vd. (1988: 126) “Okula doğru gitti” tümcesi bağlamında, ilgeçli tamlamaların bir yüklemi

¹⁹ Helbig&Schenkel (1983: 64), bağımsal dilbilgisinin kurucusu sayılan L. Tesnière’in ilgeçli öbekleri eylemlerin birleşim değerine dahil etmediğini ve bunun yanlış olduğunu değişik örneklerle açıklamaktadır.

²⁰ Yani geleneksel dilbilgiler nesne terimini eylemin etkilediği unsuru gösteren dilbilgisel/sözdizimsel bir boyutla (Akkusativ ile) sınırlamaktadır, ki bu tamamen yanlış bir yaklaşımdır. “Erdal adama vurdu” ve “Erdal adamı vurdu” tümcelerini örnek verecek olursak, “adama” ögesi “adamı” ögesine göre eylemden daha mı az etkilenmektedir? “Hayır” diye yanıt verilmesi gerektiğine göre, “nesne” daha geniş perspektifle bakılması gereken, eylemin özünde yer alan boşlukları tümce oluşturabilmek için dolduran öğelerin tümüne verilecek ortak bir addır. Zaten Solak (2009) ve Doğan (2010) da makalelerinde bazı dilcilerin “+E, +DEN ve +LE” durum ekli nesnelerin varlığını öne sürdüğünü belirtmektedirler.

etkileyebileceklerini ve bu durumda ilgeçli tümleç diye adlandırıldıklarını belirterek Türkçede de “ad – ilgeç – eylem” arasında bir bağ olabileceğini sezdirmektedir.

6. Birliktelik nesnesiyle kullanılan eylemlerin özel durumu

Almancada öyle eylemler vardır, ki nesne ile eylem arasında dilbilgisel / sözdizimsel bir bağ kurulması için önilgeç (Präposition) şarttır (verzichten/auf; bürgen/für). Türkçeye bu açıdan baktığımızda durum biraz farklıdır. Bu çalışmadaki temel amaç, Türkçede de ilgeçli nesne (Postpositionalobjekt) gerektiren eylemlerin var olduğunu, ancak söz konusu birçok eylemin ilgeçli nesnesinin bir de ilgeçsiz nesnesi olan bir alternatifinin varlığını göstermektir. Daha doğru ve tersinden ifade etmek gerekirse, örneğin birliktelik nesnesi (Komitativobjekt) gerektiren eylemlerin nesnesi genellikle bir anlam kayması yaşamadan ilgeçli nesne ile yer değiştirebilir. Fakat ilgeçli nesne birliktelik nesnesi ile karşılaştırıldığında, daha kısa olduğundan ve böylece edimsel açıdan daha az çaba gerektirdiğinden dolayı tercih edilmekte, ilgeçli nesne gittikçe kaybolmaktadır. Zengin’in (2009) sözlüğünden ve güncel kullanımdan derlenen 85²¹ eylem birliktelik nesnesi (Komitativobjekt) ile kullanılmaktadır. Bu eylemlerin tümü istisnasız olarak “ile” ile ilgeçli nesne öbeği oluşturabilmektedir:

- IMF “Hazine'yle” bütçeyi görüştü (birliktelik nesnesi, BN) / İpek Cem, Arap Birliği Genel Sekreteri “Amr Musa ile” (ilgeçli nesne, İN) görüştü.
- “Sayın Boyner'le” ödeştik! (birliktelik nesnesi) / Şimdi “kendisi ile” ödeştik (İN)
- “Teröristlerle” ve “onların destekçileriyle” hesaplaşacağız (birliktelik nesnesi) / “Rusya ile” mahkemede hesaplaşacağız (İN)

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bazı terimlere ve kavramlara açıklık getirilmesi gerekmektedir. Türkçenin dilbilgisi kaynaklarında, birliktelik nesnesi diye adlandırdığımız öğeler “araç nesnesi” (Instrumentalobjekt) diye adlandırılmaktadır; oysa bu örneklerde anlatılan eylemin konusu özne ile nesne arasında karşılıklı yapıldığı için aradaki ilişki araçsal bir ilişki değildir, birliktelik ilişkisidir ve bu ad durumuna birliktelik durumu (Komitativ) denmektedir. “Dekan Ankara'ya trenle gidiyor” tümcesindeki “trenle” araç durumunda bir öğedir, ancak eylemin özünde yer alan bir öğe değildir, dolayısıyla anlamsal açıdan belirteç işlevine sahiptir, yani “Instrumentalobjekt” ya da “Komitativobjekt” değil, sadece “instrumental”dır. Görünen odur ki “araç durumu” (instrumental) hiçbir eylemin birleşim değerine ait olamaz, ancak belirteç görevi üstlenebilir. Oysa “Komitativ”, görüldüğü üzere birçok Türkçe eylem için nesne / eyleyen (Aktant) olabilmektedir.

²¹ Çıkmak, avunmak, dalaşmak, vedalaşmak, gagalaşmak, iddialaşmak, şakalaşmak, karşılaşmak, uğraşmak, yarışmak, atışmak, tartışmak, uyuşmak, övünmek, ödeşmek, fındırdeşmek, ödünleşmek, pençeleşmek, cepheleşmek, meleşmek, mahkemeleşmek, çeneleşmek, cendereleşmek, cilveleşmek, bileşmek, etkileşmek, bekleşmek, destekleşmek, keşikleşmek, cenkleşmek, denkleşmek, hâlleşmek, helalleşmek, elleşmek, cebelleşmek, becelleşmek, dilleşmek, kavilleşmek, esenleşmek, bütünleşmek, haberleşmek, birleşmek, küfürleşmek, tersleşmek, eşleşmek, özdeşleşmek, nöbetleşmek, senetleşmek, işaretleşmek, çiftleşmek, eşitleşmek, restleşmek, söyleşmek, sözleşmek, yüzleşmek, güreşmek, benzeşmek, geçişmek, didişmek, çekişmek, çelişmek, bilişmek, emişmek, yenişmek, tepişmek, bildirişmek, kesişmek, iletişmek, itişmek, sevişmek, ölçüşmek, düşmek, bölüşmek, öpüşmek, görüşmek, küşüşmek, örtüşmek, dürtüşmek, sürtüşmek, dövüşmek, sövüşmek, laflamak, konuşmak, evlenmek.

Bu bağlamda “ile” ilgecinin ekleşmesine de değinmek gerekir. İlgeçlerin kullanım ve görevlerini inceleyen Atabay/Kutluk/Özel (1983: 138) “ile” ilgeci hakkında “çok kullanılan ilgeçlerdendir [...] Bu sözcük genellikle kullanıldığı sözcüğe bitişik yazılır ve ünlü uyumuna uyar” demektedir. İncelediğimiz bütün Türkçe dilbilgisi kaynaklarında olduğu gibi burada da biçim ile içeriğin karıştırılması gibi bir yanı sıra düşülmektedir. Nitekim “Dekan, rektörle görüştü” ve “Dekan, rektör ile görüştü” örneklerindeki “rektör ile” ve “rektörle” öğeleri anlam / işlev açısından aynı, fakat dilbilgisel / biçimsel açıdan ayrı öğelerdir; “rektör ile” ilgeçli nesne (Postpositionalobjekt), “rektörle” öğesi geleneksel dilbilgisine göre birliktelik durumunda bir nesnedir (Komitativobjekt), bağımsal dilbilgisine göre eyleyendir. “ile” ilgeci ses düşmesine uğrayıp eyleme bağladığı ada dayanmışsa²² ve ekleşmişse o artık ilgeç değildir, ektir.

7. İlgeçli nesneyle kullanılabilen başka eylemler

“Mücadele etmek” ya da eşanlamlısı “savaşmak”la başlamak gerekirse: “Biz savaştık”, eksik bir tümcedir; çünkü “savaşmak” eyleminin çevresinde yarattığı boşluklardan birisi, yani birleşim değerini oluşturan öğelerden bir tanesi belirtilmemiştir. “Neye / kime karşı” ya da “ne / kimin için savaştık?” sorusunun yanıtının verilmesi gerekir ki tümce tamamlanmış olsun. Bu yanıtı bu eylem için birliktelik nesnesinin yanında – ki bu nesne tümcede lehte ve aleyhte olmak üzere çift anlamlılık yaratabilmektedir – bir de ilgeçli nesne kullanılırsa verilmiş olur: “Biz *haydutlara karşı* savaştık” ya da “Biz *hürriyet için* savaştık”.

- Bir ‘İslam Birliği’ hayaliyle güneye dönüp “Basra’ya” (YÖN) ilerledi / 1067’de Malatya’da Bizans ordusunu yenen Afşin Bey , “Kayseri’ye kadar” (İN) ilerledi.
- O gün küçük kız “okula” (YÖN) gitti / Tarık sinirlenip ”okula doğru” (İN) gider.
- Bir de tarımda aşırı kullanılan azot ve fosfat, yağışlarla “Akdeniz’e” (YÖN) akıyor / Akdeniz’in daha tuzlu ve yoğun suları, dipten “Karadeniz’e doğru” (İN) akıyor.
- İnsanlar itiş tepiş “vapura” (YÖN) koştular / “Salıncaklara doğru” (İN) koştular.

Bu eylemlerin tümü iki eyleyenlidir, yani hareket eden özne ve gidilen yön vardır ve bu yönü yönelme nesnesi ile olduğu gibi ilgeçli nesneyle de verilebilir. Üstelik her iki nesne eşanlamlı değildir. Bu da Türkçede ilgeçli nesne gerektiren eylemlerin varlığını kanıtlayan gerçeklerden biridir. Yönelme nesnesi gerektirip de hareket bildiren eylemler genellikle “doğru” ilgeciyle oluşturulan ilgeçli nesneyi de alabilirler: seğirtmek, fırlamak, gazlamak, kaçmak, uçmak, bakmak, sarkmak, yaklaşmak, gelmek. Fakat yönelme nesnesi alıp da “kesin bir nokta, bitmişlik” vb. gibi anlambirimcikler içeren eylemlerin (örn. uğramak, yığılmak, konmak, dokunmak, çarpmak, varmak, binmek, girmek, yerleşmek, erişmek, yetişmek) ilgeçli nesne alması pek mümkün görünmemektedir. Bu doğrultuda “Herif bana doğru geldi” olur, ama “Herif bana doğru

²² Dilbilimde bu durum “Enklise” diye adlandırılmaktadır.

uğradı” tñmcesinde eylem ile eyleyeni arasında baē kuran ilgeç, anlamsal baēdařmazlık (semantische Inkompabilität) içerisinde dir.

Bir de řu örneklere bakalım:

- Ursula Plassnik, ... Türkiye konusunda ... AB yeliēini hedef olarak belirleyen maddenin müzakere çerçevesinden “ıkarılmasında” (BN) diretti / AB, Türkiye'nin Kıbrıs'ı bu tarihten önce “tanınması için” (İN) diretti.
- kuvvetle muhtemel akıbeti kendi kendimize “inkâr etmeye” (YÖN) abaladık / Yıllardır “deprem kayıt cihazlarımızın artması için” (İN) abaladık.
- şimdi artık diēer “konulara” (YÖN) yoēunlařtık / Pazar yapısını ön planda tutarak, “kârlı alanlarda, verimli bölgelerde” (BN) yoēunlařtık / Stone Roses ıkartacakları ikinci albüm çalışmalarına yeni materyallerle “hazırlanabilmek için” (İN) yoēunlařtı.
- “Onur’a, şehrazat’a, kendimize, gelmiş geçmiş aşklarımıza, her şeye” (YÖN) aēladık / “bu felaketten dolayı” (İN) günlerce aēladık / İspanya, “terör saldırılarının kurbanları için” (İN) aēladı.
- “Lale ve Ladan'a” (YÖN), “gitmemeleri için” (İN) yalvardık / Seyfi Bey'in “rol almasını saēlamak için” (İN) ok yalvardık.
- İsrail, “ABD ve diēer ülkelere” (YÖN) el açtı / ... şiirinde “Hakk’a niyaz için”(İN) el açıp ...
- Hasret Ana “töresel baskılarla” (birliktelik nesnesi) ... sertleşmiş ... / Bunun zerine ABD, “Japonya'ya karşı” (İN) sertleşti / Hkmet, “siyasi baskılardan dolayı” (İN) “ērencilere karşı” (İN) sertleşti.
- Hkmet, “siyasi baskılardan dolayı” (İN) “ērencilere karşı” (İN) yumuşadı.
- Hepimiz “buna” (YÖN) ok sevindik / Yeniden “filmi izleyebileceēimiz için” (İN) aslında oldukça sevinmiştik / Babası, “deēiřiyor diye”²³ sevinmişti / “Genelgeden dolayı” (İN) sevinmiştik.
- Sabena son olarak konkordota “ilanı için” (İN) de “mahkemeye” (YÖN) başvurdu. “Sandıktan” (ıkma nesnesi) korktular / “ocuklarının geleceēi için” (ilgeçli nesnesi) korktular / “Ekonomi darbe yiyecek diye” (İN) korktular / Birkaç turist de “patlamadan dolayı” (İN) korktu.
- Doēan Cansızlar, yatırımcıları “spekülatif söylentilere karşı” (İN) uyardı / Tekstil ithalatçıları “2005 için” (İN) uyardı.
- Engin Korukır, Sefer Yılmaz, İsmet Taşdemir ve mit zat isimlerini “aday olarak” (İN) belirledik.
- 28 Aralık 1990 tarihini “mft seçimi için” (İN) belirledik.
- Plastik sanayicileri, “bařkanlıēa” (YÖN) bir kez daha Hüseyin Semerci'yi seti / “Denize girmek için” (İN) ldeniz plajını seçtik / Albüm içinde ilk “ıkış olarak” (İN) bu şarkıyı seçtik / Eēitim kurumlarını “hedef “ (yalın nesne) seçtik.

²³ “Diye, olarak” gibi ulalar (belirteç eylemler) yantmceler ile anatmceleri arasında ilgi kuran bir ēe (ilgeç) olarak düşünülebilir. Nitekim bu baēlamda ilgele ([...] “deēiřtiēi için” sevinmişti) yer deēiřtirebilir.

- Güneş sistemi “size” (YÖN) çalıştı zaten hep / Olabildiğince gerçekçi bir film “yapmaya” (YÖN) çalıştık / Biz bu etkiyi “yapmaları için” (İN) çalıştık / İkinci yarıda rakibimizin sıkı “savunmasına karşı” (İN) biz de önlemlerimizi alarak skoru “korumaya” (YÖN) çalıştık.
- Erikson’un ekibi “Türlere” (YÖN) direndi / Güvenlik Konseyi üyesi birçok ülke şimdiye kadar “Amerika’ya karşı” (İN) direndi.
- Sayın Ecevit - malum, Rahmetli İnönü’ye, IMF’ye ve ardından 12 Eylül’e (YÖN) başkaldırdı. / Anadolu'nun dört bir yanında yaşayan köylü halk, 60 yıl önce “cehalete, yoksulluğa, tembelliğe karşı” (İN) başkaldırdı.
- Afgan halkı da artık “Taliban'a karşı” (İN) ayaklandı.

8. Sonuç

Almanca dilbilgisi terimleri oturmuşken, Türk dilinde çıkış noktası sayılan düz tümleç – dolaylı tümleç adlandırması başlı başına bir sorundur. Bu bağlamda değerlendirilen eylem - nesne ya da eyleyen ilişkisi hakkındaki terim ve kavramlar da tartışmalıdır. Sadece geçişli eylemlerin gerektirdiği ve (belirtili / belirtisiz) nesne (Akkusativobjekt) türü öğeler değil, eylemin anlam çerçevesinin gerektirdiği diğer öğeler de nesnedir ve bunlar Türkçede yalın nesne (Nominativobjekt, prädikativer Nominativ), bulunma nesnesi (Lokativobjekt), çıkma nesnesi (Ablativobjekt), birliktelik nesnesi (Komitativobjekt) ve (son)ilgeçli nesne (Postpositionalobjekt) şeklinde görülebilir. Zaten çalışmanın asıl konusu sonilgeçli nesne gerektiren “savaşmak” vb. eylemlerdir. Bu eylemlerin bir bölümünün ilgeçli olmayan alternatifleri de vardır. Ama “C ve E vitaminleri ve antioksidanlar, serbest radikallere karşı savaşır” örneğinde görüldüğü üzere “karşı” ilgeci atıldığında sözdizimsel açıdan kabul edilmeyecek nitelikte bir tümce ortaya çıkabilir ki, bu da ilgeçli eylemlerin varlığını gösteren birçok kanıttan yalnızca birisidir.

Kaynakça

- Akın, Cüneyt** (2007): Türkiye Türkçesinde Cümlede Tümleçler Üzerine. <http://acikerisim.aku.edu.tr/xmlui/handle/11630/3699> (Son erişim tarihi: 09.06.2016) <http://acikerisim.aku.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11630/3699/205-219.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (09.06.2016)
- Atabay/Kutluk/Özel** (1983): *Sözcük Türleri*. Ankara (=Türk Dil Kurumu Yayınları: 421).
- Balci, Tahir** (2006): Valenzstrukturabhängige Probleme beim DaF-Lernen türkischer Studierender. *DaF*, 4. Quartal. Herder - Institut. Leipzig. s. 239-241.
- Balci, Tahir** (2009): *Grundzüge der Türkisch-Deutschen Kontrastiven Grammatik*. Adana: Ulusoy Matbaası.
- Balci, Umut** (2012): Wechsel der Diathese im Türkischen und im Deutschen: Gemeinsamkeiten und Unterschiede in der Passivierung. *Klagenfurter Beiträge zur Sprachwissenschaft*, 37, 7-21.
- Balci, Umut** (2013): Direkte und indirekte Objekte im Deutschen und im Türkischen. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8(1), s. 871-879.
- Banguoğlu, Tahsin** (2015): *Türkçenin Grameri*. 10. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bußmann, Hadumod** (2008): *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.

- Doğan, Nuh** (2010): Türkçede Nesneyi Belirleme Sorunu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Volume 3 / 10 Winter 2010. s. 225-230. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi10pdf/dogan_nuh.pdf. (18.03.2016)
- Ediskun, Haydar** (1985): *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ergin, Muharrem** (1988): *Türk Dil Bilgisi*. 17. Baskı. İstanbul: Bayrak Basım / Yayın / Dağıtım
- Gencan, Tahir N** (2001): *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Glück, Helmut** (Hrsg.) [2010]: *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Helbig, Gerhard; Buscha, Joachim** (2013): *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. München: Klett-Langenscheidt.
- Helbig, Gerhard; Schenkel, Wolfgang** (1983): *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Kahraman, Tahir** (1986): *Yükseköğretimde Türk Dili ve Anlatımı*. Diyarbakır: Güneydoğu Modern Matbaa.
- Kahraman, Tahir** (1996): *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*. Ankara (Türk Dil Kurumu Yayınları: 654).
- Karahan, Leylâ** (2014): *Türkçede Söz Dizimi*. 21. Baskı. Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama A. Ş.
- Korkmaz, Zeynep** (2007): *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara (Türk Dil Kurumu Yayınları: 575).
- Mehmedoğlu, Alâeddin** (2006): *Türkiye Türkçesinde Cümle Öğelerine Yeni Bir Bakış*. Değişim Yayınları. İstanbul.
- Sev, Gülsel** (2002): /+DAn...+A/ Yapısına İlişkin, *Türkoloji Dergisi*, C. 15, S. 1, Ankara: Dil ve Edebiyat Araştırmaları Derneği Yayınları, s. 247-259. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/12/843/10665.pdf> (09.06.2016)
- Solak, Ömer** (2009): Türkçenin Bir yabancı Dil Olarak Öğretiminde Fiil-Tamlayıcı İlişkileri ve Hal Eklerinin Öğretimi Üzerine. 8. *Dünyada Türkçe Öğretimi Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi, TÖMER. http://www.academia.edu/16535771/T%C3%BCrk%C3%A7enin_Bir_yabanc%C4%B1_Dil_Olarak_%C3%96%C4%9Fretiminde_FiilTamlay%C4%B1c%C4%B1_%C4%B0li%C5%9Fkileri_ve_Hal_Eklerinin_%C3%96%C4%9Fretimi_%C3%9Czerine. (09.06.2016)
- Vardar, Berke** vd. (1988): *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul, Ankara, İzmir: ABC Kitabevi.
- Zengin, Dursun** (2009): *Türkçenin Tersine Sözlüğü*. Ankara: Kurmay Kitap Yayın Dağıtım.